

Марко Паовица
Беч – Београд – Цибријан
Самостални истраживач

УДК 323.1(=163.41)(497.5) "19":821.163.41.09 Радуловић Ј.;
821.163.41.09-4-5-92 Радуловић Ј.

DOI 10.46793/Uzdanica18.2.137P

Оригинални научни рад

ТРИ ЗРНЦА

– Из мозаика Јована Радуловића о удесу културног идентитета
далматинских Срба –

Айспиракџи: У предстојећем критичко-публицистичком коментару расправља се о националном раду књижевника Јована Радуловића крајем осамдесетих и почетком деведесетих година двадесетог века у ширем пишчевом завичају, према изворима његове мултижанровске књиге посвећене животу Срба у Далмацији. Прво се сажето говори о Радуловићевим биографско-антрополошким есејима о тројници српских писаца из Далмације упоредо са представљањем његове најновије документарне завичајне прозе, а затим анализира Радуловићево критичко становиште о актуелном положају српског народа у Хрватској, формулисано у низу пишчевих интервјуа и полемика окупљених у средишњој композиционој целини књиге. Потом се прелази се на завршну деоницу, коју, под насловом „Зрнцад (1989–1984)”, сачињава петнаестак Радуловићевих јавних обраћања, беседа и новинских чланака о културно-историјској повесници српског народа у Далмацији и о културној асимилацији Срба у Хрватској као федералној јединици авнојевске Југославије. Из тог документарног културно-историјског мозаика Радуловићевог националног деловања међу завичајним сународницима, или у њихову корист широм српског националног простора, издвајају се, према методу узорка, *три зрнца*, два јавна обраћања и један значајан новински чланак. У првом предавању, одржаном у УКС поводом забране оснивања СКД „Зора” и истоименог листа у Книну, односно Бенковцу, јула 1989, Јован Радуловић компаративном анализом документује националнокултурну дискриминацију Срба у комунистичкој Хрватској у односу на њихово културно и привредно стање почетком истог века под Аустроугарском. У другом, свечаном обраћању, поводом обнове листа *Исцјина*, гласила Далматинске епархије, годину дана касније, Радуловић у оптимистичком расположењу излаже скраћену историју одбране духовног и општенационалног идентитета Срба тога поднебља. И најзад, у чланку „Крајина данас”, објављеном у НИН-у октобра 1991, Радуловић стрепи за судбину САО Крајине, о чијем се политичком статусу одлучује управо тога дана далеко од ње и од непоправљиво напукле Југославије, и пледира за безусловно јединство српског народа и руководства новоформиране аутомомне области у Хрватској. Анализирајући политичке и националне погледе Јована Радуловића из тих дана, аутор изражава уверење да се, упркос поразу и масовном прогону, Срби из Хрватске нипошто не смеју одрећи идеје о повратку у свој завичај.

Кључне речи: српска Далмација, Хрватска, неоусташки режим, САО Крајина, Срби, национална дискриминација, анестезија јавне свести, критички глас, културни идентитет, повратак.

СПОМЕН НА КРИТИЧКИ ГЛАС ЈОВАНА РАДУЛОВИЋА

Јован Радуловић се на једном месту у својој књизи *По српској Далмацији*¹ присећа како се, као двадесетогодишњи студент са већ три објављене приче, са nelaгодом пренуо на изненадну помисао да скоро ништа не зна о историјској и културној прошлости својих далматинских сународника. Но, ко је прочитао управо поменуту Радуловићеву књигу, од њене појаве пре равно четврт века до данас, лако се могао уверити да њен писац тек за неких деценију и по после својих првих корака на литерарном пољу, односно већ крајем осамдесетих година прошлог века, више није имао ни најмањег разлога за nelaгоду због неупућености у политичку и културну историју Срба из Далмације. Напротив. Јер, највећи део прилога ове Радуловићеве књиге тиче се назначене тематике и они су махом датирани.

По српској Далмацији Јована Радуловића је мултижанровска књига сачињена из три целине. Првој припадају три антрополошко-биографска огледа о двојци српских писаца и једном духовнику Северне Далмације (студиозан оглед о Матавуљевом Пилипенди, кратак биографски оглед о Владану Десници проширен са два евокативна сведочења, првим везаним за његову постхумну судбину а другим за једно књижевно вече београдских писаца у његовом Исламу Грчком, и биографски културноисторијски оглед о контроверзном викару епископа далматинског Герасиму Зелићу), као и низ документарно фундираних приповедака о судбинама српских далматинских ратних емиграната („Књиге браће Јојић”, „Последњи полачки попови”, „Маја, Нико, Стојан”, „Истине о Готима”, „Наше цуре за наше четнике”, „Ујакова заоставштина”). Завршница прве целине, окончане једним аутопоетичким излагањем у оквиру темата посвећеног пишевом књижевном портрету на *Данима српске њрозе* у Трстенику 1990, стоји, међутим, у знаку огледа „Далматинско Косово у свијести српског народа у Далмацији”, то јест исцрпног, културноисторијски посебно инфомативног предавања, које је Радуловић одржао у више српских колонија у Америци и Канади.

Другу целину књиге *По српској Далмацији* чине разговори Јована Радуловића вођени за дневне новине и недељнике СФРЈ са новинарима и пишевим колегама у својству новинара Бором Кривокапићем, Милом Глигоријевићем, Јошком Челаном, Блажом Огоревцом, Радосавом Стојановићем, Славком Лебединским, Милосавом Ђалићем и Љубинком Милинчић, као и

¹ Јован Радуловић, *По српској Далмацији*, СКД „Сава Мркаљ”, Топуско, 1995.

реакције на те разговоре у хрватској штампи и српској књижевној периодици супротног идеолошког и вредносног предзнака.

Трећа целина Радуловићеве мултижанровске књиге, под насловом „Зрнаца (1989–1994)”, садржи четрнаест дужих или краћих беседа и јавних обраћања различитим поводима, од којих бисмо, према начину презентације колико и према садржају, већину могли одредити као видове пишевог националног рада, како се то називало у великим временима новије српске историје. Ту припадају учешће у анкети Политике „Интелектуалац у смутном времену”, коју је водила Рада Саратлић и три некролога (Мајклу Лизу, Перу Слијепчевићу и Станку Кораћу). Већим својим делом завршна целина књиге *По српској Далмацији* садржински представља документарно-истраживачки мозаик о трајању и потирању националне свести, културног и етнопсихолошког идентитета далматинских Срба, али мозаик сачињен од тачака-каменчића у виду кратке рекапитулације појединих дубље простудираних и шире разрађених претходно тематизованих садржаја.

Рођен 1951. у Полачи крај Книна, Јован Радуловић проговара о завичајном свету, који му без престанка лебди пред очима, који носи у слуху и у души и који, како је сам говорио – најбоље познаје. И којем – од првих приповедачких књига (*Илинићак*, *Голубњача*, *Даље од олтара*) и романа *Браћа њо мајери*, до познијих *Изјубљених њојонима* и *Сумњиве сахране*, односно романа *Прошао живиој* и *Од Ојњене до Благе Марије* – углавном остаје веран. А то је махом сељачки, и ређе маловарошки свет пишевих савременика Северне Далмације, односно Далматинске Загоре, који млади Радуловић уводи у српску прозу седамдесетих година прошлог века, са свим менталитетским, културносоцијалним, географским и историјским карактеристикама локалног колорита и универзалном патњом људског страдања под конформистичком маском политичког и идеолошког зла. Отуд је његов приповедачки глас, поготову драматизован и постављен на позоришне даске или пренесен на филмско платно, носио врло специфичан критички тон, као што су извесне аспекте другачије критичности поседовали и неки други, етаблирани приповедачки гласови тада доминантне поетичке струје тзв. стварносне прозе или прозе новог стила, назива под којим је главни промотер те поетичке оријентације у српској прози управо желео да прикрије њен критички призив пред могућном репресијом актуелног политичког режима. А специфичност критичности Радуловићевог приповедачког гласа испољава се у томе што овај писац експонира табу тему ратног злочина, отворено указује на изигравање највише друштвене вредности и на дискриминацију конституционално равноправног чиниоца друштвене заједнице у амбијенту свога књижевног света. Или, сасвим конкретно, што Радуловић тематизује усташки јамарски злочин над својим сународницима у национално мешовитом завичају, што демаскира симулирање идеје *брајсџива* и *јединсџива* у националнополитичкој пракси хрватске државне и партијске врхушке, што обелодањује окон-

чање процеса културне дискриминације и асимилације Срба у Далмацији, и целој Хрватској, изведеног крупним потезима за неколико деценија под својеврсном анестезијом јавне свести тамошњег српског народа, уз свесрдну подршку његових корумпираних политичких представника.

Било је довољно, али и својствено мотивацијском систему модела стварносне прозе, да се у приповедној, односно драмској форми, искаже само први од назначених видова Радуловићеве друштвене критике – приповедачка и драмска обрада табу теме усташког ратног злочина – да се вести о његовом критичком гласу прошире као шумски пожар широм тадашње Југославије, која је трошила своју последњу деценију. Притом је одмах изишла на видео карактеристична замена теза коју су чинили нападачи на писца у својој великој хајци: није преступник и кривац онај ко политичком координацијом више партијских центара потискује памћење злочина из јавне свести и тиме угрожава највише системске вредности, већ онај ко то памћење, па макар и у уметничкој форми, негује и одржава. Који су били истински циљеви те лицемерне политике, показало се релативно брзо на најбруталнији начин.

Сâм Радуловић, међутим, у свом приповедачком и драмском делу, поред моралне, своју политичку критику артикулише са имплицитног југословенског становишта, с гледишта официјелних идеолошких вредности вишенационалне државне заједнице. (А и сама Хрватска била је, уставно, двонационална федерална јединица.) Он то чини и у својим јавним новинским реакцијама клизећи поступно ка српском националном становишту упоредо са расламсавањем хрватске сецесионистичке политике, а са тренутком брисања Срба као конституционалног народа авнојевске Хрватске, њиховог тихог прогона из хрватских градова и оружаног насртаја хрватске паравојске на легитимну армију заједничке федералне државе, Радуловић дефинитивно заузима аутономно српско гледиште.

Један оглед, већина одговора у бројним интервјуима за новине и један део обраћања у овој књизи плод су потребе Јована Радуловића да самом себи и најширој југословенској јавности укаже на политичко нестајање српског националног бића и апсолутни губитак културног идентитета Срба у Хрватској током неколико последњих деценија постојања Југославије, и да објасни узроке тога погубног стања, док је трајао и најмањи пламичак наде у опстанак Југославије и промену српског културног и општенационалног положаја на њиховим вековним огњиштима унутар авнојевске, и данашње, туђмановске Хрватске. Два друга огледа, један интервју и највећи број обраћања увршћених у књигу *По српској Далмацији* израз су жеље и прегнућа њеног писца да – од тренутка хрватског политичког, уставноправног и паравојног удара на Србе у тој југословенској републици и на темеље саме Југославије – подржи и охрабри своје сународнике широм Северне Далмације, Лике, Кордуна, Баније и Западне Славоније, устале у одбрану својих живота и своје имовине од повампиреног усташког режима у Загребу и организоване у Српску аутоном-

ну област Крајину, доцнију Републику Српску Крајину. Али су ови потоњи назначени радови такође израз Радуловићевог политичко-просветитељског настојања у правцу буђења замрле националне самосвести завичајних сународника, као и сведочанства његовог информативног културноисторијског деловања у најширој српској јавности тога тренутка. Оно што чини заједничку црту прве и друге скупине Радуловићевих овде окупљених обраћања и одговора јесте имплицитна компаративна анализа националне и културне ситуације далматинских Срба у њиховој бурној историјској прошлости и у раздобљу неколико последњих деценија авнојевске Хрватске. За ову прилику, издвајамо из Радуловићевог мозаика „Зрнцад (1989–1994)” три *зрнца*, како бисмо детаљније упознали његову дијагнозу националног стања и националнокултурне ситуације далматинских Срба, и уопште Срба у Хрватској, током последњих деценија Југославије; како бисмо реинтерпретирали Радуловићев увид у културну историју српског народа у Далмацији и смисао Радуловићевог позивања на њу; да бисмо истакли Радуловићево схватање унутрашњих и спољнополитичких прилика поводом разбијања Југославије и његов став о српском покрету отпора хрватском неонацизму на терену Северне Далмације и делова некадашње Војне Крајине.

ЗРНЦЕ ПРВО

Саопштење поводом оснивања СКД „Зора” из Книна и хапшења првог председника, у Удружењу књижевника Србије 31. августа 1989.

Саопштење Јована Радуловића, то јест његово обраћање аудиторијуму у сали Удружења књижевника Србије последњег дана августа 1989, садржински је дводелно.

Први, краћи део чини Радуловићев извештај о оснивању Српског културног друштва (даље: СКД) „Зора” из Книна. Тај извештај је сачињен из три смисаоно повезана а обимом и садржином различита дела. Први од њих, у форми прецизне, проширене новинске вести говори о оснивачкој скупштини Друштва:

„8. јула 1989. године, на температури од скоро 40 степени, у Кистањама код Книна, на трибинама фудбалског стадиона 'Буковица', а близу гроба Саве Бјелановића (последњег правог српског вође у Далмацији) основано је на иницијативу четрнаесторице српских интелектуалаца из Бенковца и Книна СКД 'Зора'. На крају оснивачке скупштине, иницијативни одбор је преименован у управни одбор, а председник 'Зоре' је постао Јован Опачић, сада утамничен у шибенском затвору.”

У другом, најдужем делу саопштења, Радуловић подсећа на постојање српских просветно-привредних друштава са истим именом „током 19. и почетком 20. вијека од Беча, преко Задра, Книна и Мостара, до Дубровника”. Пажњу слушаца он потом везује за оснивање просветно-привредног друштва „Српска зора”, које октобра 1901. у Книну покрећу „народни посланици, општински начелници, свештеници, учитељи, трговци, занатлије и виђенији сељаци из читаве Далмације”, да би „маја 1902. године, у Дубровнику” била „усвојена правила друштва и изабрана управа за наредне три године”. Јуна исте године, „Далматинско намјесништво је”, каже се даље, „одобрело статут друштва и тако је ‘Српска зора’ отпочела са радом”. Њен програмски задатак, као и сличних српских друштава у другим деловима Аустроугарске, био је подизање просвете и привреде далматинских Срба. У сарадњи са загребачким *Привредником* и Српском банком из Загреба, а уз подршку тадашње српске штампе на Приморју – листова *Српски глас* и *Дубровник* – „Српска зора” је, истиче Радуловић, оснивала земљорадничке задруге по далматинским селима и српске штедионице по градовима, отварала школе по најзабитијим српским селима, „помагала и стипендирала даровиту сељачку дјецу спремајући их махом за трговачки и занатлијски сталеж, да се што прије створи природнија веза између села и града”. Многи њени стипендисти, истиче такође Радуловић, дали су своје животе у балканским и Првом светском рату за Србију.

Те традиције, у новим условима, каже Радуловић на крају првог дела свог извештаја, жели да обнови и „Зора” основана у Книну непуна два месеца пре његовог обраћања у сали Удружења књижевника Србије.

Говорећи, у другом делу свог обраћања, о националном стању и културној ситуацији српског народа у Хрватској у актуелном тренутку и две-три деценије унатраг, Јован Радуловић се користи симболичким потенцијалом познатог књижевног лика Пилипенде из истоимене Матавуљеве приповетке, којем је иначе посвећен засебан, и то први оглед у овој његовој књизи. Пилипенда је, као што је познато, прототип „моралне снаге и чврстине српског тежака из Далмације, са Петровог поља, који је у стању и да умре од глади, али неће промијенити вјеру”. Уз Пилипендину моралну и етнопсихолошку црту коју истиче Радуловић, за тог Матавуљевог јунака могло би се устврдити да је и прави архетип људске чврстине и постојаности. Притом Радуловић примећује да Матавуљев Пилипенда није измишљен књижевни лик „који није у животу постојао”, те да га „није требало дуго тражити, нити му шта додавати”, па закључује: „Српски народ у Буковици, Равним Котарима, Книнској Крајини и Подинарју – на злехудом кршу, до дана данашњег одржале су Пилипенде”.

А потом, одједном, у алармантном тону, поставља серију питања са негативним одговорима и оштрим осветљењима перфидних видова расрбљавања у условима сурове културнополитичке климе. То су питања, одговори

и запажања везани за преображај Пилипендиног лика у његову супротност током неколико последњих деценија авнојевске Хрватске. Дословно, то је масовна промена понашања српског сељака са далматинског крша, који у новим политичким околностима назначеног раздобља престаје да мари за свој вековно браћен национални идентитет. Тај данашњи Пилипенда, како га Радуловић означава, не иде у цркву, као што је чинио Матавуљев јунак, „цркве су празне или порушене”, а месне световне власти нису за њега никакав ауторитет. Данашњи Пилипенда не мора ни да ради: „држава му је додијелила милостињу, али је тако не назива, и може сваки час да му је узме”. Данашњи Пилипенда је и декорисан „измишљеним јунаштвом” уз помоћ лажних сведока којима ни сам не верује, он је „проглашен борцем и активним сарадником, само нека ћути”. Данашњи Пилипенда „добрио је електрику, може до миле воље да гледа телевизијски програм, али не и онај који би желио”; и, ако у дјетињству „није научио латиницу, мора је под старе дане притврђивати”. На попису становништва „нема ништа природније него да се Пилипенде пишу као Југословени; Пилипенде воле Југославију”. „Страх са старих Пилипенди”, каже даље Радуловић, „као зараза прелази на младе Пилипенде”, па се и они, уписујући се на факултете по Хрватској, у документима изјашњавају као Југословени, но брзо увиђајући да је то још погубније од истине, чине и последњи корак на своме конвертитском путу: „Тако младе Пилипенде из српске и југословенске коже упадају у хрватску кожу”.

Најзад се иста питања постављају и исте опсервације исказују дискурзивно, у политичком функционалном стилу. Нека од најважнијих класификоваћемо према изворном редоследу: а) „Шта данас може да очекује и чему да се нада српски народ у Хрватској? Како да сачува своје име? На кога да се ослони? Ко му и колико може помоћи? Нико”; б) „Његове културне и националне институције неће нико обновити. Да су их мислили обнављати, не би их ни укидали. Ако то покуша сам, неће му дати. (Случај са ’Зором’ и Јовом Опачићем.)”; в) „Негативна селекција српских кадрова, од мјесних заједница до Сабора и Партијског предсједништва спроведена је без иједне грешке”; г) „Има ли српски народ у Хрватској данас довољно снаге и мудрости да се самоорганизује?”; д) „Може ли ишта сам урадити, кад га је његова интелигенција која тамо живи и ради, скоро потпуно напустила, однородила се, или и не постоји?”; ђ) „Питања има много, одговори на њих, на нашу велику жалост, не иду нам у прилог.”

Контраст између првог и другог дела Радуловићевог обраћања у погледу слобода и права српског народа у Хрватској за време Аустроугарске и током последњег двотрећинског раздобља титоистичке Југославије говори сам за себе. Управо стога Радуловић детаљно представља процедуру оснивања „Српске зоре” у Далмацији почетком двадесетог века. Извештај о оснивању СКД „Зора” у јулу 1989. сведен је на две реченице стога што су о томе, и другим догађајима у Северној Далмацији и Книну, све југословенске новине

извештавале током тог целог лета, а и зато што је СКД „Зора” 8. јула 1989. године основана, али не и регистрована већ после два дана забрањена, а њен председник ухапшен и осуђен на тромесечни затвор. (СКД „Зора” регистрована је тек 27. новембра исте године у Топуском.) И та чињеница, поред бриљантне анализе културнополитичког и уопште националног стања српског народа у тадашњој комунистичкој Хрватској, оправдава у другом делу Радуловићевог обраћања призивак апела за помоћ упућеног јавности Србије и њеним политичким институцијама.

ЗРНЦЕ ДРУГО

Обраћање на слави *Исџине*, у Книну, 10. октобра 1990, у Цркви Покрова Пресвете Богородице

Обраћање Јована Радуловића на слави *Исџине*, обновљеног часописа Далматинске епархије, за разлику од претходно коментарисаног, сасвим је оптимистички интонирано. Интонацијски, оно носи све одлике свечане беседе, док садржински, међутим, представља својеврстан сажет преглед укупне културне и, делом, војно-политичке историје далматинских Срба. Као и обраћање у УКС, пре нешто више од године, и ово, книнско, почиње Радуловићевим подсећањем на прво покретање скоро обновљеног црквеног гласила: „Скромно, скоро сиротињски, али пуни младићких идеала, наши преци, богослови, прије стотину и пет година, покренули су у Задру ону прву *Исџину*, да макар и утуљеног пламена, изложена страшним вјетровима, буде путоказ народу. Вјерски и национални”. И одмах потом Радуловић говори, позивајући се на уводник првог броја *Исџине*, како су тај „путоказ” разумели њени покретачи (далматински епископ Стефан Кнежевић, његов викар за Боку Которску Герасим Петрановић и уредник професор Јован Вучковић – М. П.): „Наши преци прије сто пет година (1885 – М. П.), када је први број *Исџине* кренуо у свијет, помињали су у уводнику обале сињег мора и последње границе православног свијета на Западу, са жељом да се на том простору истраје и опстане”. Читалац убрзо увиђа да ни оснивачи часописа пре више од сто година, као ни Радуловић у свом говору, под називом часописа не подразумевају никакву верску – теолошку – истину, већ пре црквену и националну повесницу српског народа Далмације.

У том правцу, углавном хронолошки, развија се и ово Радуловићево обраћање:

„Наша српска истина у Далмацији сачувала се у нашим манастирима и црквама. Па и кад су олтари рушени, иконе спаљиване, уз зидове се пењао бршљан с паветином, шушкале гуштерице и змије, легле се јејине и ћукови, то су била наша света мјеста, истина их није напуштала, чекала је боље дане. Требало је само мало прокрчити, загребати ноктом лишајеве и малтер, показа-

ли би се животописи наших светитеља и царева, истина о нама би синула. [...] Наша српска Далмација има преко педесет српских, православних, светосавских храмова. Скоро сви су подигнути прије пет стотина година. Који то још народ, на тако вјетровитом простору има!?”

Но, пре него што се осврне на световну историјску истину, Радуловић подсећа на клевете и различне ударе католичког прозелитизма на српска далматинска светилишта, њихове монахе, свештенство и сам народ, који су „сви одреда проглашени кужним мјестима, калуђери и свештеници хајдучким јатацима, народ шизматицима, те да се у црквама и манастирима крије опљачкано благо и ноћу уз свијеће дијели. Такав спис, у којем се такве лаже налазе, написао је један задарски бискуп и прозвао га *Огледалом истиине*”. Непосредно после те дигресије, Радуловић се, дакле, осврће на улогу српског народа, његових првака и угледника у историјским окршајима на подручју Северне Далмације и Крајине, а затим и на уметничку истину епске народне песме о њима као чиниоца националноисторијске свести крајишких и далматинских Срба: „Нашу истину овим просторима проносили су котарски сердари и јунаци, знани и незнани, због истинитог, а не лажног јунаштва, па их и данас доживљавамо онаквима какви су заиста и били”.

И, ево нас код места где Јован Радуловић своју беседу преображава у својеврсну похвалу мученицима и гласницима српске далматинске истине, онима који су због ње страдавали и оним који су је проносили, и проне-ли, кроз земље и народе, кроз простор и време, остављајући је у аманет новим нараштајима сународника, превасходно оних на далматинским врлетима и крајишким странама, „на посљедњој граници православног свијета на Западу”, аутохтоног света, разуме се, уколико такав игде постоји под непрекидном стихијом историје. Међу овим првима Радуловић најпре истиче огромну жртву попа Петра Јагодића Курице, који је, после једне народне побуне, „преваром ухваћен, одведен и бачен у млетачку тамницу код Моста уздисаја”, где је „издржао срашних четрдесет година”, да би, остарео и слеп, „склопио уморне очи у завичају”, у Задру. (У тренутку подсећања на Курицу, Радуловић није могао ни слутити да ће стара мера млетачке правде убрзо, са пресудама правдољубивог Хашког суда, стићи и његове бројне савремене сународнике, па и саборце, из Хрватске, Босне и саме Србије.) Истовремено мученик и гласник српске далматинске истине, епископ Симеон Кончаревић у своме *Летопису*, спаљеном иначе тек на некој бољшевичкој ломачи, „у далекој Русији, уз свијећу, гушчијим пером, писао је истину о своме народу у Далмацији, како је тврд и постојан у својој вјери, одан светосавској цркви”. За архимандрита манастира Крупе Герасима Зелића, о чијем чувеном *Житију* Радуловић пише посебан оглед, у актуелном обраћању каже како је „прносио истину о своме народу Европом и пространим Русијом”, проширујући тај исказ у прави биографски медаљончић.

Радуловић не заобилази ни „двојицу заборављених писаца: Спиридона Алексијевића из Житомирлића и Кирила Цветковића из Боке”. Први је писац мемоара *Сјоменак Милорадов*, чији се наслов односи на манастир Житомирлић и његовог ктитора Милорада Храбрена, а други је упамћен као љути противник кампање унијаћења православаца Далмације под вођством „самозваног епископа Венедикта Краљевића”, што га је коштало робије, па доживотног прогонства у банатски манастир Бездин. Из сећања на Доситеја и његов боравак у Далмацији најзанимљивији је податак да је његов домаћин свештеник Аврам Симић завршио као сужањ на млетачкој галији.

У подвижнике културне историје далматинских Срба, по Радуловићевој беседи, припадају и трговац Јован Бован и његова жена Ана, који целокупан иметак завештавају за оснивање српске школе у Шибенику, коју је похађао Симо Матавуљ, најпознатији од свих њених ђака. Дужно признање Радуловић, наравно, одаје браћи Петрановић, оснивачима српско-далматинског магазина *Љубишћел ѧросвешченија*, док *Православну Далмацију* епископа Никодима Милаша изједначава са Светим писмом и славском иконом по важности за сваку српску далматинску кућу.

На дугој Радуловићевој листи оних који су у новијим временима „пером, крстом, говором, мачем, сачували истину о своме народу” стоје: Сава Бјелановић, Душан Баљак, Онисим Поповић, епископи Стефан Кнежевић и Иринеј Ђорђевић, књижевник Мирко Королија, Бошко, Урош и Владан Десница, Стеван Роца, проте Простран и Урукало, Бошко Стрика, Мирко Лежаић, Душан Берић, Милан Радека, Никодим Опачић. Радуловић очигледно жели да буде праведан, да не превиди ничији труд на националним пословима свих видова, био тај допринос мањи или већи, већ према личним могућностима сваког прегаоца.

Оно што даје посебан полет овој Радуловићевој беседи, што у њу уноси наду и оптимизам, није само снажна охрабрујућа порука властите дубље културне и историјске прошлости, већ и околност да се у актуелном тренутку, готово инстинктивно пред евидентном опасношћу, а на пишчево велико позитивно изненађење, апсолутно променило политичко расположење и држање српског народа у његовом завичају, да су се, како сам каже, „пробудиле Пилипенде”:

„Једно вријеме, скоро пола вијека, Пилипенде су спавале, били умртвљени, забринули смо се да више и не постоје. [...] Али није тако: Пилипенде постоје, пробудили су се, нису се однародили и поунијатили, нису сви побацани у мрачне поноре Голубњаче и Јадовна. [...] За тренутак истина је била поражена, осрамоћена и укаљана, али на крви истинских мученика не могу се градити лаж и заборав. Зато је истина испливала, родиле су се стотине и хиљаде нових Пилипенди, њихових синова, унука и праунука. Аманет им је само један: да брину и остану вјерни истини.”

Овај „аманет” је посебно важан јер је потпун: да *брину* и да *осијану вјерни* истини. Такав, он делује као допуна једном другом, претходно реченом, прилично проблематичном месту када је реч о историјској и политичкој, а не о некој метафизичкој истини. Оно гласи: „Истини нису потребна помоћна средства – силе државне и војне, довољна је она сама себи.” Зна се, и памтиће се дуго, колико нас је деведесетих година коштало то уверење да истина говори сама собом и – побеђује. Филозофски речено, *осијани вјерани истини* јесте нужан, али не и довољан услов да ту истину сачувамо и верификујемо на одговарајућој адреси. Потребно је и – *бринући о њој*. Поготово у савременим условима свеопште медијске манипулације и лажи. Или у ратним условима, када је, по новинарској пословици, прва ратна жртва – истина.

Радуловићево обраћање, засновано првенствено на документарној подлози културне историје далматинских Срба, садржи интенцију да морално оснажи и политички консолидује угрожене и ускомешане масе, али исто тако и да уверљиво аргументује историјски критеријум њихових права на политичку и културну аутономију, односно на потпуну самосталност.

ЗРНЦЕ ТРЕЋЕ

Ауторски чланак „Крајина, данас” (НИН, 25. октобар 1991, бр. 2130)

„Крајина, данас” из наслова Радуловићевог чланка јесте САО Крајина из трећег месеца друге године рата (грађанског рата са националним предзнаком) неоусташког режима из Загреба против српског народа у Северној Далмацији и деловима историјске Војне Крајине, који је прогласио, и војно бранио, политичко-административну аутономију од нове неонацистичке власти која га је ставила ван закона и оружаном нападом, што је, на другим деловима те још увек југословенске републике, почела масовно да чини и против гарнизона ЈНА.

Радуловић датира рукопис, који пише у великој неизвесности, два дана пре него што ће – 25. октобра 1991. – бити објављен, јер „тога дана у Хагу ће се можда коначно одлучити о судбини Крајине”. С великом зебњом он се већ на почетку свог чланка пита: „Да ли ће Крајина заувјек потонути и ишчезнути као митска Атлантида, како је рађање, боље рећи повратак Крајине, недавно назвао Матија Бећковић. Може ли нестати географски простор од преко десет хиљада квадратних километара и са три стотине хиљада становника?” Држећи се поређења по супротности са потомцима титана Атланта, који су желели да завладају целим светом, Радуловић пише: „Крајина жели владати сама собом, велике свјетске силе на путу су да је сруше”. Подсећајући, даље, како је Атлантида „постала симбол изгубљеног раја, идеалног града, са друштвеним односима без грешке”, он каже да Крајина није ништа од тога, већ понајпре *крвава хаљина*, како је дефинише сопствена народна песма, али

истиче да њен народ и његови представници треба да је „на миру уреде” и сами преузму одговорност за њену судбину. Радуловић, међутим – претходно веродостојно подсећајући на узрок, начин и датум избијања оружаног сукоба пакосно названог „балван револуцијом” – унапред тачно увиђа не шта ће се конкретно одлучити за два дана у Хагу (када је решено да се у Хрватску пошаљу „мировне снаге УН” и распореде по међуетничким границама), већ у најскоријој будућности:

„Усташка Хрватска одлази из Југославије, слажу се господа у Хагу, у границама које је у овом рату изгубила. Крајина и овим последњим ратом утврђује своје границе, а оне нам се не признају.”

Враћајући се потом на предстојећу одлуку тзв. Бадинтерове комисије у Хагу, Радуловић не скрива да „народни покрет Крајине није имун како на спољње, тако и на унутрашње притиске”, али инсистира на нужности да он мора остати јединствен: „Поред тога, ма колико могло бити за нас неповољно, што се одлучи у Хагу, Крајина мора остати чврста изнутра”.

Знамо шта је одлучено за два дана. А никада не смемо заборавити шта се десило за непуне четири године, 1. маја 1995, са српским народом Западне Славоније. Тај „бљесак” морамо задржати у свести ако је потребно, а јесте, деценијама, преносећи га са колена на колено, док потомцима, или преживелим жртвама тог погрома, као и онима из далеко бројније далматинске, личке, кордунашке и банијске српске стотинукилометарске тракторске колоне од 4. 5. и 6. августа исте године, не осветли пут у супротном смеру. Тај налог, између свега реченог, овај коментатор налази и у неколико редова исписаних руком Јована Радуловића на једном примерку првог издања књиге о којој говори:

[...] *Срадачно – ову књићу о људима и њиховим пределима којих више нема,*
Јован Радуловић
Бгд. 6. II 98.

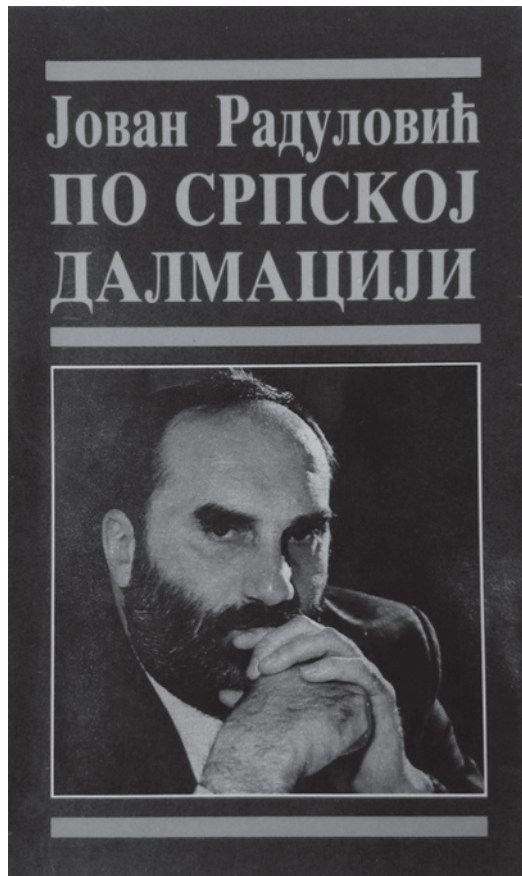
Ако су нам народ и његови пастири „у најнеповољнијим историјским околностима сачували оно што је изгледало да је немогуће сачувати”, како стоји у претходно коментарисаном *зрици* Радуловићеве књиге, прогнани, избегли и по свим меридијанима разасути српски народ из Хрватске, као и онај са Косова и Метохије, и његови садашњи и будући пастири могу, ако то желе, учити, и научити, да у повољнијим околностима поврате оно што данас изгледа да је немогуће повратити. Или ће, рађе, да остану нови, српски Ахасфер? Ако је, што такође стоји у истој Радуловићевој беседи, „за тренутак истина била поражена”, а тај је тренутак, као и сваки историјски тренутак, трајао „једно вријеме, скоро пола вијека, док су Пилипенде спавале”, и на данашњи полом два тако знаменита крила српског националног бића ваља нам гледати само као на злосрећан тренутак. И памтити, надати се и веровати. Речју, *бри-*

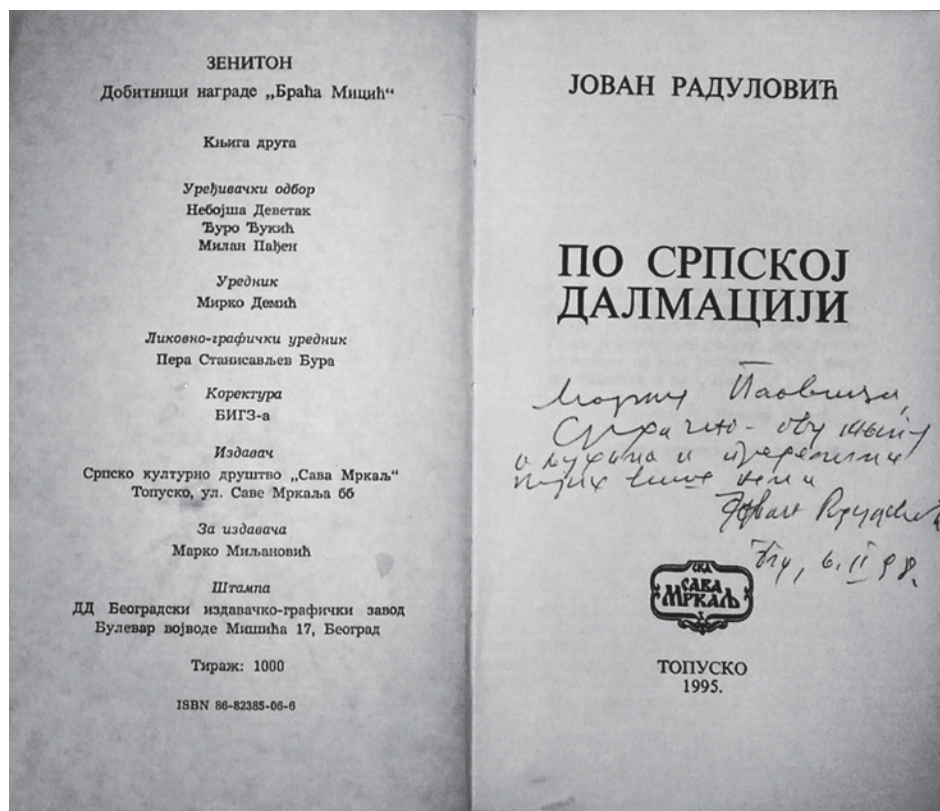
нуји о својој истини, како је негде код Јована Радуловића записано. Да се не бисмо још више погубили. Да бисмо повратили изгубљено. Своје. За то има мноштво начина, искључујући онај примењен према Србима из Хрватске и њиховим сународницима са Косова и Метохије.

А када је реч „о људима којих више нема” из Радуловићеве посвете, вратимо се с времена на време речима Мајке Југовића:

*Ак и јесу одлећели ждрали,
Остали су ићи ждраловићи.
Ранићемо ићи ждраловиће,
Наше племе поинући неће.*

Неће, буду ли наши данашњи и наши будући *ићи ждраловићи* само *верни својој истини*, која не почиње и не завршава са њима, и одрже ли завет *да брину о њој*.

ИЗВОР

Радуловић (1995): Јован Радуловић, *По српској Далмацији*, Топуско: СКД „Сава Мркаљ“.

Marko Paovica

Beč – Belgrade – Cibrijan

Independent researcher

THREE GRAINS

– Taken from Jovan Radulović’s works about the fate of the cultral identity of Dalmatian Serbs –

Summary: The paper deals with national-oriented works of Jovan Radulović from the end of the 1980s and the beginning of the 1990s, based on his book dedicated to the life of Dalmatian Serbs. The first part of the paper refers to Radulović’s biographical-anthropological essays on three Serbian writers from Dalmatia, as well as to his documentary prose; the analysis of Radulović’s critical views on the actual life of Serbian people in Croatia is based on a series of his interviews and polemics.

The following section of the paper deals with the last part of Radulović’s book, entitled “The Grains (1984–1989)”, consisting of about fifteen public speeches and newspaper articles related to the cultural assimilation of the Serbs in Croatia. Special attention is paid to the *three grains*, i.e. two public speeches and one newspaper article. In the first speech, Radulović documents national and cultural discrimination against Serbs in the communist Croatia, whose position is much worse than in Austria-Hungary at the beginning of the XX century. In the second speech, Radulović optimistically presents a short version of the history of defence of spiritual and national identity of the Serbs in Dalmatia. Finally, the third *grain* is the article in which Radulović expresses his fears about the fate of the Serbian Autonomous Province of Krayina, whose political status was determined far away from it and from the broken Yugoslavia, and he pleads for the absolute unity of the Serbian people and the leadership of the newly formed autonomous province in Croatia. On the basis of Radulović’s political views, it can be concluded that in spite of the defeat and the mass exodus, Serbs from Croatia should not give up the idea of returning to their homeland.

Keywords: Serbian Dalmatia, Croatia, neo-ustasha regime, Serbian Autonomous Province of Krayina, Serbs, national origin discrimination, critical attitude, cultural identity.